

Výzkum podzemí kostela Narození Panny Marie a přilehlé fary ve Starém Plzenci v r. 2010

Strašice, říjen 2010

1. Úvod

Na žádost Farnosti Římskokatolické církve ve Starém Plzenci byl proveden výzkum části podzemí pod hlavní lodí kostela Narození Panny Marie a sklepních prostor pod sousední budovou fary, dnešního Farního úřadu ve Starém Plzenci, Plzeňský kraj. Úkolem výzkumu bylo zjistit, zda se v lodi před kněžištěm pod podlahou starší části kostela nenachází krypta, a pokud ano, jaké v ní panují vlhkostní poměry. Rovněž prohlédnout ze stejných důvodů podzemní část objektu fary

Důvodem výzkumu byla skutečnost, že během rekonstrukčních prací v kostele bylo zjištěno intenzivní vlhnutí severní stěny kostela v sousedství náhrobku historických patronů kostela Kokořovců, poblíž bočního vchodu do prostorů sakristie.

Průzkumných prací v podzemí se ujala montánní a speleologická skupina z občanského sdružení Brdský muzejní spolek, garantem akce bylo Muzeum Středních Brd ve Strašicích. Výzkumu přímo v kostele byl přítomen církevní a archeologický památkový dohled (Římskokatolická farnost Starý Plzenec, Národní památkový ústav, ÚOP Plzeň.

2. Stručná historie kostela Narození Panny Marie

Datum založení kostela je legendární a připisuje se sv. Vojtěchovi po r. 992, tedy po světcově návratu z první římské cesty. První spolehlivé datum představuje r. 1351, který zaznamenává dokončení gotické přestavby na rozvalinách původního románského kostela. Gotická část se zachovala podnes. Tvoří ji presbyterium s neobvyklou sochařskou výzdobou konzol křížových kleneb od neznámého autora. Vynikající je fresková výzdoba s 28 výjevů z Nového zákona uspořádaná ve třech pásech. Ostatní malby jsou pozdně gotické. Po r. 1547 byl kostel prohlášen farním, kdy se jeho patrony stali Kokořovci z Kokořova. Kostel byl renovován v renesančním slohu, nejvýrazněji se rekonstrukce podepsala na zvýšení věže a jejím zakončení helmicí. Po r. 1695 byl kostel barokizován, došlo k jeho rozšíření a kostel získal starší křížový půdorys. Byl pořízen nový hlavní oltář a dva boční oltáře, které však byly v druhé polovině 19. století nahrazeny novogotickými. Z baroka pochází i kazatelna. Zdivo kostelní věže bylo staženo železnými sponami. V r. 1870 byl zrušen starý hřbitov kolem kostela a přeměněn na park, v němž zůstalo pouze několik starších náhrobků.

Při severní stěně lodi stojí kamenný náhrobek Kokořovců z Kokořova, který sem však zřejmě byl umístěn sekundárně. V podlaze lodi poblíž kazatelny, severně posunut od podélné osy, spočívá v podlaze rozměrný kamenný náhrobník se šlechtickým erbem, dnes již naprosto nečitelný, avšak dosud s neostře rozeznatelným klenotem.

3. Práce vlastního výzkumu

Výzkumné práce proběhly v druhé polovině srpna 2010. Prostor lodi byl detailně prohlédnut. Přitom bylo zjištěno, že v místech mezi náhrobkem Kokořovců a vstupem

do prostorů sakristie je vysoce vlhké zdivo. V místech byla již před naším průzkumem provedena sonda až k základu stěny. Vzlínání vody bylo opticky zřetelné až do výšky cca 1 m nad úrovní současné podlahy.

Výzkumný tým diskutoval možnost, zda pod lodí může být krypta. O její existenci není dosud znám žádný písemný podklad. Existovaly však neurčité, ústně tradované vzpomínky, že východně od dnešního vstupu do kostela z jižní strany bývalo dříve těsně nad terénem jakési okénko.

Z důvodu zjištění možných podzemních prostor byly provedeny sondáže před bočními oltáři v místech, kde byla již dříve v rámci rekonstrukčních prací sňata podlahová dlažba. Sondy byly vyhloubeny zarážecí sondážní tyčí o délce 1,00 m s výnosem jádra. Z hloubky 0,0 - 0,5 m pod povrchem byl v obou případech vynesena suchý nesoudržný písek s vysokým obsahem vápna a sporadickými úlomky rozložených cihel. Jednalo se o navážku, resp. podsyp podlahy stavebním rumem a pískem, tedy kulturní vrstvu. Následoval cca 0,3 m mocný interval melanže mírně vlhkého písku s cca 20 % příměsí rezavé jílovité hlíny. Od 0,8 po bázi sondy v 1,00 m bylo vyneseno jádro rezavé tmavě šedě skvrnitě jílovité hlíny písčité, neulehlé, mírně vlhké. Až po bázi sond se stále jednalo o kulturní vrstvy. Vzhledem ke skladbě a k tomu, že tento materiál vykazoval naprostou nekonsolidovanost, je možné se důvodně domnívat, že se jedná zpětný zásyp hrobových jam u bočních oltářů. Zda jsou tyto jámy vyzděné či nikoliv, nelze ze sondáže odvodit. Jednoznačně však nejsou do hloubky 1,00 m pod povrchem zastropené.

Pozornost se dále soustředila na výše zmíněný kamenný náhrobník v podlaze. Jedná se o plochý kvádrový, kamenosochařsky opracovaný monolit z žlutohnědě-zeleno-růžového vápence. Pravděpodobně se jedná o devonský slivenecký či zbuzanský vápenec, jako lokalitu původu nelze zcela vyloučit ani Suchomasty. Ve všech případech by se jednalo o staré těžební lokality dekoračních vápenců z barrandienu, označovaných též jako technické mramory.

Umístění tohoto náhrobníku nabízelo domněnku, že by se právě pod ním mohl skrývat vstup do případné krypty. Z tohoto důvodu bylo rozhodnuto na jeho západním okraji provést malou kopanou sondu. Při výkopu se postupovalo ohleduplně, s minimální destrukcí podlahové krytiny z keramických dlaždic. Pod náhrobníkem byla zjištěna dutina, která byla po nasvícení lampou identifikována jako vyzděný podzemní prostor. Provedená zkouška nepotvrdila přítomnost hořlavých či dusivých plynů. Po rozšíření vstupního otvoru na cca 0,5 umožňující přístup splazením byl do kaverny spuštěn člen výzkumného týmu k rekognoskaci podzemního prostoru.

Bylo zjištěno, že se jedná o nevelkou vyzděnou hrobku s rakvemi a lidskými ostatky. Po maximálně možné šetrné rekognoskaci a fotodokumentaci hrobky s videozáznamem byla tato opuštěna a po souhlasu zástupce investora ponechána k opětovnému zazdění stavební firmou. Popis hrobky je uveden v následující kapitole 4.

Dne 2. 9. 2010 byla provedena rekognoskace sklepních prostor pod objektem fary. Pomocí laserového zaměřovače byly podzemní prostory změřeny, byl proveden geologický popis prostředí, v němž je část prostor vyhloubena a byl pořízen jejich situační nákres, viz kapitola 5.

4. Popis hrobky v lodi kostela

Prostor hrobky má půdorys 1,90 x 2,35 m, tedy plochu téměř 4,5 m². Výška činí 1,7 m. Hrobka je zaklenutá, přičemž vrchlík klenby chybí a strop tvoří spodní plocha náhrobníku z technického mramoru. Náběh stěn do klenby započíná 1,15 m nad úrovní podlahy hrobky. Hrobka je vyzděná, ve vyzdívce převládají pálené cihly, sporadicky byl použit i kámen. Prostředí hrobky vykazuje jen mírnou vlhkost, bez tvorby vysrážených kapek vody na stěnách či na podlaze a beze stop po nastoupení hladiny vody na stěnách v minulosti.

Byly objeveny celkem tři pohřby v dřevěných rakvích. Pozůstatky těl jsou orientovány hlavami k východu. Prvý pohřeb u severní stěny hrobky sestává ze dvou do sebe vložených rakví se zbytky ostatků juvenilní osoby. Vnější rakev je dřevěná, opatřená železnými madly na čelech rakve. Vnitřní rakev je dřevěná, nazelenalé barvy, zdobená ornamentem se slonovinově bílým akantovým listem. Uvnitř rakve spočívaly zachovalé kožené dětské střevíce s měděnými nebo (spíše) mosaznými přezkami pokrytými měděnkou. Dále byl v hrudní oblasti zbytků těla nalezen křížek z bílého kovu s trojlaločnatým zakončením, pokrytým zeleným korozním povlakem, který stírá korpus a pravděpodobný ornament. Křížek byl zavěšen na šňůrce z textilního vlákna. V oblasti nohou ostatků byly rozprostřeny hobliny z vystýlky rakve, pokryté bílou plísní. Podle zbytků oblečení se jedná nejspíše o pozůstatky jedince mužského pohlaví. Kolem kraniálního zakončení těla byly opět hobliny pokryté částečně bělavým povlakem plísně a zbytky květinového věnečku.

Druhý pohřeb (vprostřed) je vybaven dřevěnou rakví, na jejímž čele byl železnými hřebíky přibit dřevěný kalich, resp. dřevěný reliéf kalichu. Rozeznatelná byla bílá štóla z bílého materiálu s leskem (len?). Štóla není překřížená přes oblast rukou. Jedná se snad o druhotný zásah (?), anebo způsob ukládání těla kněze v starším období 17. století. Kraniální část těla kryly zbytky tmavého textilu (biret? kapuce?). Krční oblast těla byla kryta vysokým límcem se zelenavými zbytky měděných či mosazných spon. Cranium bylo přikryto bílou hmotou (vápenný povlak? zbytky látky původně kryjící obličej?). Kolem kraniálního zakončení těla byly rozprostřeny dřevěné hobliny, asi z rozloženého polštáře.

Třetí pohřeb (při jižní stěně hrobky) je vybaven dřevěnou rakví. Střední prkno víka rakve má ozdobu z černě malovaného jetelového kříže s bílými barokními ornamenty, na překříženém břevně kříže jsou iniciály IHS vyvedené žlutou barvou, pod nimi žlutě malovaný kalich. Tělo je opatřeno štólou ze šedého materiálu, dolní části štóly rozšířené, zbytky ruky kryjí zbytky manipulu (?), jsou zde zelenavé zbytky borty se zlatolesklou kovovou nití. Zelenou barvu způsobují opět korozní projevy po oxidované mědi. Štóla je překřížená přes zbytky rukou. Na hlavě spočívá tmavá textilní pokrývka (biret?, kapuce?). Krk pozůstatků kryje vysoký límec. Na obličejové části lebky pozorovány bílé šmouhy (zbytky kapuce?).

Na rakvích i uvnitř nich byly zjištěny úlomky zdiva, jež napadaly shora, avšak již v době minulé, před současným výzkumem. Svědčí o předešlém narušení hrobky.

5. Podloží budov kostela a fary

5.1. Popis podzemních prostor

Z chodby fary od severu se po schodišti vchází do sklepních prostor, které mají dvě patra. Svrchní patro bylo zřejmě původním přízemím fary a vykazuje znaky barokní stáje s jednotlivými klenutými kóji pro ustájení dobytka. Západně je vybudovaná prostorná komora.

K severu vede kamenné schodiště do druhého patra sklepů. Od spodního zakončení schodiště je sklepení raženo (tesáno) do skály. Proti schodišti a směrem k severu a na západ jsou dvě krátké rozrážky, jež tvoří výklenky neznámého účelu. Měličí je vysekán k západu (délka 1,67 m), hlubší k severu (délka 4,01 m). Směrem k východu chodba klesá jako mírná úpadnice (sklon 5 – 10°) a cca po 6,5 m délky se ostře lomí k severu. Ukončena je následně po 4,5 m slepě zazdívkou (studna?).

Na počvě spodního patra před lomenou úpadnicí leží cca 30 cm vysoký dřík pískovcového sloupu, pravděpodobně románského stáří. Jeho původ není znám, stejně tak okolnosti, jak se do sklepení dostal.

5.2. Geologické a hydrogeologické poměry

Zájmové území leží na jižním úbočí pahorku Hůrka (kóta 431 m n. m.), odkud terén ostře padá k jihozápadu ke korytu řeky Úslavy, jež tvoří místní erozní bázi. Geologická stavba je budována skalním podložím břidlic a jílovitých drob letenského souvrství ordovického stáří. V těsné blízkosti leží výrazná tektonická porucha, zlom přibližně barrandienského směru, který zároveň tvoří hranici letenského a libeňského souvrství ve facii křemenců skaleckých. V místech prudkého sestupu svahu povrchu Hůrky se jeho linie pod tupým úhlem láme a nabývá téměř krušnohorského směru. Kvartérní pokryv tvoří zahliněné sutě a navážky.

Zastižený skalní podklad fary, v němž je spodní patro sklepů vyhloubeno, tvoří převážně šedohnědá písčité břidlice s rezavými povlaky a šmouhami. Její vrstvy jsou orientovány ve směru SV-JZ. Je tabulkovitě až roubíkovitě odlučná. V severní rozrážce byla ve stropě pozorována lavice žlutohnědé droby, tj. přítomnost písčité facie vrstev letenských. V západní rozrážce je hornina postižena tektonickou poruchou a podrcena.

Povrch stěn úpadnice i krátkých rozrážek je vysoce vlhký, místy s ronem na spárách břidličnatosti. Podzemní voda není štolou zastižena. Prostředí břidlic je třeba hodnotit jako velmi málo propustné, avšak souvislejší polohy písčité facie mohou mít lokálně funkci kolektoru. Nicméně, jak již bylo uvedeno, kromě ronů na plochách břidličnatosti nebyla voda v díle zjištěna.

6. Diskuse

6.1. Problém vlhkosti severní zdi kostela

Ani v jedné ze zkoumaných podzemních prostor kostela nebyla zjištěna hladina podzemní vody, ani akumulace vody na bázích těchto prostor, anebo stopy po

hladině vody na stěnách. Prostředí hrobky bylo sice mírně vlhké, ale odpovídající „běžným“ podmínkám starších neizolovaných sklepů. Totéž se týká i svrchního patra sklepů pod objektem fary. Naproti tomu na spodním patře farních sklepů byl zjištěn výskyt ronů vody po spárách břidličnatosti i na místech zeslabených tektonickou poruchou (západní rozrážka). Na počvě úpadnice byla pozorována vysoká vlhkost, avšak bez vytváření alespoň dílčích akumulací vody.

Na základě těchto skutečností lze konstatovat, že vlhkost u severní zdi lodi kostela není způsobena výskytem souvislé hladiny podzemní vody. S nejvyšší pravděpodobností ji způsobuje zasakování srážkové vody, jež se ke zdi dostává zvnějšku, z povrchu. Nelze zde ani vyloučit možnost, že voda stékající po terénu se může akumulovat v neznámé staré hrobové jámě či systému takovýchto jam při severní stěně kostela.

6.2. Nálezy v hrobce v lodi kostela a ve sklepení fary

Z nalezené výbavy tří pohřbů vyplývá, že severní (dětský) pohřeb a pohřeb vprostřed (kněžský) pocházejí nejspíše z období 17., maximálně z počátku 18. století. Hovoří pro to popsané vybavení a výzdoba rakví a stejně tak dochované součásti oblečení i obuvi. Z hrobky byly vyneseny a fotograficky zdokumentovány dětské střevíce a dřevěný reliéf kalichu zdobícího prostřední rakev. Po zdokumentování byly tyto předměty uloženy zpět na původní místa. Naproti tomu pohřeb na jižní straně hrobky vykazuje díky výše popsaným skutečnostem (kapitola 4) mladší datum, zřejmě kolem poloviny 18. století.

U obou dospělých pohřbů se jedná jednoznačně o pozůstatky kněží. Pokud se týká pohřbu dětského, jedná se pravděpodobně o příbuzného kněze, jehož ostatky spočívají vprostřed hrobky, nebo o „zasvěcence“, anebo žáka katolického semináře či o obláta(?). Tyto domněnky mají oporu v jinak nečekaném pohřbu dítěte do kněžské hrobky. Navíc je podporuje i nález zbytku květinového věnečku, znaku pro pohřeb svobodné, resp. panické osoby. Tělo dítěte bylo zřejmě do přivezeno odjinud, čemuž by nasvědčovaly dvě rakve. Jedna z nich asi sloužila jako transportní. Typ železného madla na rakvi se běžně užíval v 18. i 19. století jako madlo sloužící k přenosu truhel obecně.

Věk dospělých pohřbených osob nebylo možné odhadnout, jednak pro vysoký stupeň zetlení ostatků, jednak pro absenci příslušného antropologického vybavení výzkumného týmu. Stáří dítěte lze dle dochovaných pozůstatků odhadnout na 10 – 14 let.

Zjištěné napadané úlomky zdiva vedou k důvodnému závěru, že hrobka byla již v minulosti otevřena. Zůstává otázkou, zda klenba hrobky byla původně uzavřená, nebo zda její vrchol byl v minulosti při nějakých stavebních úpravách kostela ubourán a hrobka pak byla uzavřena plochým mramorovým náhrobníkem s tesaným reliéfem šlechtického znaku. Pro tento názor hovoří i otěr, resp. ošlapání reliéfu na náhrobníku, který je zjevně podstatně staršího data, zřejmě z 16., maximálně 17. století, než vlastní pohřby v hrobce. Podpurným argumentem je i rozeznatelný tvar klenoty erbu, odpovídající uvedené době.

7. Závěr

Z provedeného výzkumu podzemních prostorů kostela Narození Panny Marie ve Starém Plzenci vyplývá, že vlhnutí severní zdi kostela nepochází ani z hrobky objevené v lodi kostela, ani ze sklepů pod objektem sousední fary. Nikde ve zkoumaných podzemních prostorech nebylo zjištěno akumulování podzemní či z terénu zasakující srážkové vody.

Pod náhrobkem z dekoračního vápence (technického mramoru) byla objevena klenutá hrobka se třemi pohřby pocházejícími odhadem ze 17. až poloviny 18. století. Dva pohřby patří dospělým jedincům, podle dochovaných zbytků textilu (štol, birety) jsou kněžské, přičemž se jeví nestejněho stáří. Třetí pohřeb je dětský, dle dochovaných textilních zbytků a obuvi bylo dítě mužského pohlaví. Hrobka jevila stopy po otevření již v minulosti, její zastropení je s nejvyšší pravděpodobností sekundární, k němuž došlo v moderní době (konec 19. ? začátek 20. ? století) při přestavbě podlahové konstrukce kostela. Totožnost mrtvých je neznámá.

Ve Strašicích 30. 10. 2010

RNDr. Martin Lang, Muzeum Středních Brd, Strašice

Mgr. Jana Bělová, Brdský muzejní spolek, Strašice

Vladimír Hitman, Brdský muzejní spolek, Strašice